

A FÖLDÜGYI IGAZGATÁS AZ EU CSATLAKOZÁS KÜSZÖBÉN

Apagyai Géza–Horváth Gábor

TARTALOM

1. BEVEZETÉS
2. A FÖLDÜGYI IGAZGATÁS FELÉPÍTÉSE, FELADATA
3. NÉHÁNY FÖLDÜGYI SZAKIGAZGATÁST ÉRINTŐ EU HARMONIZÁCIÓS ELVÁRÁS
4. A TERMŐFÖLDRE VONATKOZÓ SZABÁLYOZÁS NÉHÁNY ELEME
5. IRODALOM

1. BEVEZETÉS

Az Európai Unióhoz való csatlakozás folyamata – az utóbbi évek és a közeljövő eseményeit, feladatait tekintve – az érintett országok, így hazánk számára is meghatározó jelentőségű. Ismeretes, hogy a csatlakozási tárgyalások 2002. december 13-án zárultak le. Véglegessé és ismertté váltak tehát mindazok a feltételek, amelyek teljesülése esetén a magyar lakosság is az Európai Unió tevékeny részese, polgára lehet.

Az Európai Unió nem a tagállamok nemzeti berendezkedésétől elszigetelt, azoktól független szerveződés, hanem olyan struktúra, mely az integrációs folyamat előrehaladtával egyre szorosabb kapcsolatba kerül a nemzeti rendszerekkel. A két rendszer közötti összefonódás és a kétirányú egymásra hatás elengedhetetlen a közösségi intézmények és az integrációs folyamat legitimitációjának fenntartásához.

A csatlakozással a tagállamok hatásköreik néhány elemét az Unióra ruházzák, és ezzel nemzeti szuverenitásuk egy részéről lemondanak. Ebből következik, hogy a közösségi jog feltétlen elsőbbséget élvez a tagállami jogszabályokkal szemben, ami azt jelenti, hogy egy később keletkezett nemzeti jogszabállyal a tagállam egy közösségi joganyaggal nem helyezkedhet szembe. Amikor tehát egy életviszony, illetőleg annak jogi szabályozásának sorsát vizsgáljuk az Európai Unióhoz való csatlakozással összefüggésben, döntően azt kell megvizsgálnunk, hogy arról a közösségi jogszabályok rendelkeznek-e, s ha igen, akkor hogyan. A csatlakozásra való felkészülés rendkívül összetett és – történelmi összehasonlításban is – meglehetősen egyedülálló tevékenység-sorozat, mely a földügyi igazgatás egészére is kihat.

A fenti általános érvényű megállapítások természetesen a földügy területén is igazak, a csatlakozás földügyi vonatkozásai kapcsán ezért néhány dolgot célszerű megvizsgálni. Jelen előadás keretében a következő két témakört érintjük:

- az intézményrendszert és annak közösségi párhuzamait;
- a termőföld tulajdonjogának megszerzésére vonatkozó hazai és külföldi szabályozást.

A társadalom, ezen belül a földügyi szakigazgatás által valamilyen módon érintett állampolgárok EU csatlakozásra való felkészítése keretében fontos feladat kellő ismertetést adni az integrációból adódó feladatokról és lehetőségekről, annak érdekében, hogy a még előttünk álló tennivalókról és lehetőségekről szóló információkat minél hatékonyabban fel lehessen használni.

2. A FÖLDÜGYI IGAZGATÁS FELÉPÍTÉSE, FELADATA

Közismert tény, hogy a földügyi igazgatással minden állampolgár – az élete során akár többször is – kapcsolatba kerül. Ennek bizonyítására elég, ha annyit mondunk, hogy a földügyi igazgatás meghatározó része a *földhivatal*, mely a földművelésügyi tárca irányítása alatt tevékenykedik. A földhivatali szervezet 116 körzeti és 20 megyei szintű (ebből egy a

Fővárosi Földhivatal) szervezeti egységet megtestesítő hálózat, mely az államigazgatás keretében, szakhatóságként végzi sokrétű és rendkívül összetett feladatait.

Ismertes, hogy a *földügyi szakigazgatás* gyűjtőfogalom, mely magában foglalja a következő szakirányokat: földmérés (kataszter); földminősítés, földvédelem; földhasználati nyilvántartás, továbbá ingatlan-nyilvántartás. A felsorolt szakirányokhoz kapcsolódó államigazgatási feladatok, valamint az azokhoz rendelt korábbi szervezetek (földmérési felügyelőségek, földbirook-politikai szervezet, telekkönyv) integrációjával mintegy három évtizeddel ezelőtt kialakított – és a rendszerváltás időszakában korszerűsített – intézménystruktúra **megfelelően idomul a hatályos jogszabályokban meghatározott feladatokhoz és az uniós tagság követelményeihez.** Ez utóbbit azért kell különösen hangsúlyozni, mert éppen napjainkban éri támadás – bizonyos jogelvek túlértékelésével, és félrevezető következtetések hangoztatásával – a Magyarországon kialakult és eredményesen funkcionáló integrált földügyi szervezetet. E szervezet intézményhálózatának decentralizáltsági foka – a Közösség ún. *közös közigazgatási* tere által determinált – *szolgáltató állam* típusú feladatellátás kritériumait kielégíti, és hordozza a *neutrális közigazgatás* uniós követelményei teljesítésének garanciáit is.

A széles felhasználói kör és a kapcsolható adatrendszerek igénye csak korszerű gondolkodást és modern technikai megoldásokat engedélyez. Ennek tudható be, hogy az eddigi fejlesztések nyomán elektronikus ügyintézés vezetünk be a földhivataloknál. A helyi hivatali adatbázisokat országos adatátviteli hálózat kapcsolja össze, melyhez engedéllyel rendelkező külső felhasználók (közjegyzők, bankok, ügyvédek, önkormányzatok stb.) is kapcsolódhatnak. A számítógéppel támogatott munkavégzés a földügyi igazgatás területén ma már létkérdés.

A földügy része a **Földmérési és Távérzékelési Intézet (FÖMI)** is, amely a szakág operatív és kutatás-fejlesztési feladatokat ellátó bázisintézménye, kiterjedt hazai és nemzetközi kapcsolatokkal. A FÖMI a háttere a földméréssel, a térképészettel, a fotogrammetriával, a távérzékeléssel, a kozmikus geodéziával összefüggő tudomány-területek avatott művelésének, illetve az ezeket támogató informatikai (térinformatikai) honi fejlesztéseknek, továbbá az eredmények mielőbbi gyakorlati alkalmazásának. Az Intézet látja el a földhivatali informatika központi rendszerfelügyeletét, biztosítja annak fejlesztését.

Nem szerves része viszont a földügyi igazgatásnak a **Nemzeti Kataszteri Program Kht.**, de facto mi mégis annak tekintjük, hiszen feladatai egyértelműen ahhoz kapcsolódnak, és a minisztériumi **szakmai felügyelet** tekintetében is a FÖMI-vel közel azonos elbírálás alá esik.

3. NÉHÁNY FÖLDÜGYI SZAKIGAZGATÁST ÉRINTŐ EU HARMONIZÁCIÓS ELVÁRÁS

Az Európai Unió közösségi joga (Közösségi Víványok – *Acquis Communautaire* – a továbbiakban: *Acquis*) még csak alapelvi szinten sem terjedt ki a földügyi igazgatás kérdéseinek rendezésére, hanem a tagállamok hatáskörének tekinti ennek szabályozását. Ez azt jelenti, hogy egységes minta szerinti földügyi szervezetről nem beszélhetünk. Az egyes tagállamokban ugyanis a történeti fejlődésük során létrejött intézmények látják el a különböző földügyi igazgatási feladatokat.

A nemzetközi szerződések, melyekkel a csatlakozni kívánó országok – köztük Magyarország is – elkötelezték magukat, a földügyi szakigazgatásra tehát közvetlenül nem vonatkoznak, csak magukba foglalják az általános elveket, melyek közvetve érintik azt. Például az **Emberi Jogok Általános Deklarációjának 17. cikkelye** magába foglalja a vagyon birtoklását, a tulajdoni jog minden formáját, az állampolgárok, jogi személyek és az állam tulajdonának egyenjogúsítását, e jogok törvényi védelmét, az egyforma törvényi tulajdon tartalmi garanciáját és az öröklés garanciáját. Ehhez kapcsolódik még az

ingatlanszerzési jog és e jog megtartása, illetve igazságos korlátozása, kisajátítása és e jog végrehajtása.

Hasonlóan rendelkezik az **Emberi Jogok Védelmére és Alapvető Szabadságára vonatkozó Konvenció 1. cikkelye is** (a továbbiakban: *Konvenció*): *...minden természetes és jogi személynek joga van a vagyon zavartalan használatára, és senki sem lesz a tulajdonától megfosztva.* A nemzetközi szerződésekben hasonlóképpen szükség van a további jogok védelmére szolgáló nyilatkozatokra, például: jog az információkhoz, a gazdasági fellendülésre, azaz jog a vállalkozásra, egyesületek létrehozására, magánélet védelmére, szabad akaratú foglalkozásra.

Ezekből a jogi kapcsolatokból kitűnik, hogy egyrészt a tulajdon garanciája, ami jog a szabadságra, csak a többi említett szabadságokkal teljes, míg másrészt, a további jogokat ki kell egészíteni a tulajdonjog garanciáival, különösen az ingatlan tulajdonnal.

Az ENSZ Európai Gazdasági és Szociális Tanács Gazdasági Bizottsága (UN ECE) elfogadott egy – több közép- és kelet-európai ország által szorgalmazott – tanulmányt (a továbbiakban: *Irányelvek*), melyben a csatlakozni szándékozó országok részére ajánlasként meghatározták azon feltételek és alapelvek sorozatát, melyek a földügyi igazgatás információs rendszerének, a tulajdon és más jogok nyilvántartásának megoldásában nyújtanak segítséget.

Az Irányelvek hangsúlyozzák, hogy a csatlakozni szándékozó országok nagyon sok mindent elsajátíthatnak a tagállamok tapasztalataiból, de a saját rendszerüket csak a saját szociális, gazdasági és kulturális feltételeik alapján tudják kiépíteni, illetve tökéletesíteni. Ezen országok részére **az Irányelvek** egy olyan **integrált** információs rendszer kiépítését ajánlják, ahol a földekről szóló technikai és jogszabályokban előírt információk hivatalos regisztrálása **csak egyetlen** közjogi intézmény felügyelete, ellenőrzése és kezelése alatt álljon, **és ne történjen meg ezek kettő vagy több minisztérium vagy hivatal közötti elosztása.** Az **Irányelvek** óva intenek minden kettős rendszer bevezetésétől, mivel az a szükségesnél több erőfeszítést és bonyolultabb folyamatokat igényel. (Ismeretes, hogy Magyarországon a kettős rendszer 1980-tól gyakorlati értelemben is megszűnt!)

Minden országban, mely az európai uniós tagságért pályázik, az ingatlanokkal kapcsolatos igazgatásnak hatásköri rendszerét a **Konvencióval** is szembesíteni kell. Elemzésekkel igazolható, hogy a magyarországi ingatlan-nyilvántartás jogi háttere – azáltal, hogy bírói jogorvoslatot biztosít a tulajdonszerzéssel kapcsolatos földhivatali eljárásokban – teljesíti a **Konvenció** említett előírását, továbbá megfelel az **Irányelvek** szempontrendszerének is. Ennek kézzelfogható bizonyítéka az a 2003 februárjában indult projekt is, mely a Világbank és az ENSZ FAO pénzügyi, valamint az EuroGeographics és több európai civil szakmai szervezet eszmei támogatását tudhatja magáénak. Ennek keretében „*Ingatlan tulajdonjogi- és földpiacfejlesztési-tudásközpont*” nyílt Budapesten, a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium gondozásában. A pályázaton elnyert lehetőséggel induló Központ a csatlakozó és a balkáni országok irányában teljesít missziót, amely egyben a magyarországi földügyi szakigazgatás jogi és gyakorlati megoldásának nemzetközi elismerését jelenti. Ez az elismerés még akkor is jogos, ha a működésben – elsősorban a kapacitáshiányra visszavezethetően – a földhivataloknál egyelőre még mutatkoznak határidő problémák.

A magyar földügyi igazgatás az ENSZ és az EU felsorolt szempontrendszerét évekként ezelőtt lefordította a saját nyelvére, és szakmai stratégiáját, programjait ezekhez igazította. A megvalósítás az *Acquis* hazai átvételével összefüggő intézményfejlesztési Nemzeti Program (ANP) keretében történik. A szakterület, a nemzetközi trendeket figyelve, igyekezett – évszázados hagyományaihoz híven – felzárkózni az európai, sőt a világszínvonalhoz. A intézményfejlesztés, mint az EU által meghatározott fogalom és feladat, a földügy számára a meglévő alapokra történő további építkezést jelenti.

Az ANP végrehajtása részfeladatokra, projektekre bontott formában a földügyi igazgatás (földügy és térképészet) napi feladataként jelenik meg. E feladatok tekintetében sürgető kényszert jelent az a tény, hogy a szakterület infrastrukturális szolgáltatásokat nyújt más, szintén az EU elvárások által determinált tevékenységekhez. Ezek az állami adatok képezik a továbbiakban a rárakódó többletinformációk, további tematikák megbízható alapját.

Az ANP agrárfejezetének VIII. alfejezete foglalja össze a földügy és térképészet terén jelentkező soron kívüli feladatokat. Értékelve az eddig elvégzett munkát és eredményeket megállapítható, hogy a földügyi igazgatás kapcsán megfogalmazott prognózisok helyesnek bizonyultak, és a korábban megkezdett fejlesztések is jól követik a nemzetközi mozgásokat, azokkal harmonizálnak.

3. A TERMŐFÖLDRE VONATKOZÓ SZABÁLYOZÁS NÉHÁNY ELEME

Az Európai Unióban a termőföld a tagállamok által eltérő mértékben és eszközökkel szabályozott árupiac tárgya. A **Római Szerződés** (a továbbiakban: **Szerződés**) 295. cikke szerint „...a Szerződés nem érinti az egyes tagállamokban fennálló tulajdoni rendet”. Létható tehát, hogy a közösségi jog nem terjed ki a földjogi viszonyok rendezésére, hanem a tagállamok hatáskörének hagyta meg ennek szabályozását.

Földvédelem, földminősítés

A termőföldek védelmére, használatára és a földminősítésre vonatkozó magyarországi szabályokat a termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény (a továbbiakban: földtörvény) tartalmazza. Ennek előírásai többek között meghatározzák a termőföldek más, azaz nem mező- és erdőgazdasági célra történő időleges és végleges felhasználásának szabályait, az ilyen esetekben fizetendő földvédelmi járulék mértékét, valamint a termőföldek földhivatali engedély nélkül történő más célú felhasználása esetén követendő eljárás szabályait. A földminősítés területén a törvény előírja azokat a szabályokat, melyeket a termőföldek aranykoronában nyilvántartott kataszteri tiszta jövedelmének megállapítása során követni kell.

A hazai földvédelmi szabályokhoz hasonló előírás az Unió tagországaiban még tagállami szinten is csak elvétve akad, közösségi joganyag pedig egyáltalán nem szabályozza az egyes országok ezzel kapcsolatos teendőit. A földminősítésre vannak ugyan a Közösség országaiban előírások, mivel a termőföldek után fizetendő adó alapját ez képezi, azonban ennek szabályai többnyire egymástól eltérőek.

A termőföld tulajdonjogának megszerzésére vonatkozó szabályok

A Földtörvény szerint külföldi jogi- és magánszemély, valamint belföldi jogi személy termőföld tulajdonjogát nem, belföldi magánszemély pedig legfeljebb 300 hektár nagyságú, vagy 6000 aranykorona (Ak) kataszteri tiszta jövedelmű termőföld tulajdonjogát szerezheti meg. Ezek az előírások előreláthatóan még 7–10 évig változatlanok maradnak. A csatlakozási tárgyalások eredményeként ugyanis az Európai Unió és a tagjelölt Magyar Köztársaság között megállapodás született arról, hogy a csatlakozástól kezdődően hét éves **átmeneti időszak** áll fenn a földtulajdon szerzésére vonatkozóan. Ezt követően az átmeneti rendelkezés alapjául szolgáló okok felülvizsgálatra kerülnek, s amennyiben az indokolt, az időszak további három évvel meghosszabbítható. Az átmeneti időszak alatt Magyarország fenntarthatja azokat a nemzeti jogszabályait (a Földtörvényben foglaltakat), melyek a külföldi természetes- és jogi-, illetőleg a belföldi jogi személyek magyarországi mezőgazdasági termőföld tulajdonszerzését korlátozzák.

A tőkeáramlás szabadsága kiterjesztésének követelményét figyelembe véve ugyanakkor hazánk delegációja vállalta azt, hogy az ún. önfoglalkoztató farmerek tekintetében nem fog érvényesülni az átmeneti időszak, azaz ők a csatlakozás kezdetétől a belföldi természetes személyekkel azonos mértékben vásárolhatnak termőföldet Magyarországon. A megállapodás értelmében viszont az Európai Unió tagországainak állampolgárai közül a hazánkban letelepedő önfoglalkoztató farmerek csak abban az esetben jogosultak földvásárlásra, ha legálisan és folyamatosan három évet már tartózkodtak Magyarországon, és ezen időszak alatt földműveléssel foglalkoztak.

A fentiek érvényre juttatása érdekében tehát némileg módosítani kell a vonatkozó hazai törvényi szabályozást, mivel annak jelenlegi előírásai nem teszik lehetővé a megállapodásban foglaltak végrehajtását, azonban jogharmonizációs kötelezettségünk teljesítése során különböző biztosítékokat kell lefektetni annak érdekében, hogy a szűkösön rendelkezésre álló és olcsó hazai termőföld ne legyen tárgya a külföldiek nyerészkedési célzatú földspekulációinak, továbbá a mezőgazdaságból élő magyar állampolgárok megélhetése ne kerüljön veszélybe.

Az Európai Unióban a földjogi viszonyok rendezésében – mint azt már korábban kifejtettük – alapvetően a nemzeti szuverenitás elve érvényesül. Ez a szuverenitás azonban a termőföld tulajdon szerzése kapcsán napjainkra minőségi fordulattal megváltozott. A Közös Agrárpolitika (KAP) /*Common Agriculture Policy*/ a tagállamok földviszonyaira alakító hatást gyakorolt.

A földviszonyok tagállami hatáskörbe tartozó rendezését elsőként a **Szerződésnek** a letelepedés és vállalkozás szabadságára vonatkozó előírásai korlátozták. A **Szerződés** 2. fejezetének 43. cikke szerint ugyanis tilos az Unióban a Közösség más országaiban honos külföldiek nemzeti alapú diszkriminációja, azaz a földszerzésnél és hasznosításnál a hazaival azonos elbánást kell biztosítani a többi tagország állampolgárai számára.

A **Szerződés** 2. fejezetének 44. cikke ugyanakkor egy korlátozást is beiktatott a tagállami illetőségű külföldiek földigényeinek a fogadó tagállam részéről történő teljesítése tekintetében. Eszerint a külföldiek földigényei csak a KAP alapelveivel összhangban teljesíthetők.

A tagállamok korábban említett földjogi szuverenitásának korlátozásában a **Szerződés** „*Tőke és fizetések*” című 4. fejezetének új szabályozása és az Európai Unió Bizottsága által ahhoz közlemény formájában csatolt jogértelmezés döntő fordulatot hozott. Ennek lényege, hogy még a nemzeti elbánás elvének tagállami szavatolása sem elégséges a közösségi jog követelményének teljesítéséhez, ha a tulajdonszerzésre (földhaszonbérletre) vonatkozó előírások a *tőkemozgás szabadsága* szempontjából hátrányosak. **Az említett jogértelmezés tehát a szabad tőkeáramlásnak a KAP szempontjait alárendeli.**

Összefoglalva elmondható tehát, hogy a hatályos **Szerződés** tartalmilag kiiktatja a tulajdoni rend, ezen belül a termőföld tulajdona és haszonbérlete, szuverén szabályozásának tagállami hatáskörét, és helyébe a „*szabad tőkeáramlás*” jogilag kikényszeríthető igényét lépteti. A tagállamnak többé nincs joghatósága arra, hogy a szabad tőkeáramlást nemzeti érdekű földpolitikája címén korlátozza, a jövőre nézve az Unió alkotmányos rendje szabja meg, hogy egy-egy tagállam milyen földpolitikát folytathat.

Az átmeneti időszakot követően ezért várhatóan teljes egészében oldásra kell kerüljön minden olyan szabályozás, mely a hazai termőföldek Unión belüli forgalmát korlátozza.

A csatlakozási megállapodásban az átmeneti időszak ellenére vállalt kötelezettség, azaz az önfoglalkoztató uniós külföldi farmer termőföld szerzésének biztosítása, a személyek szabad mozgásának közösségi vívmányán alapul. Ez a szabadság magában foglalja a letelepedés jogát. A letelepedés jogát a **Szerződés 52. cikke** úgy határozza meg, mint „*jogot arra, hogy szabadfoglalkozású személyként tevékenységbe kezdjenek, és azt folytassák*”. A

közösségi jog alapján a letelepedési szabadság megnyilvánulásának minősül: az ingatlan-vagyon vásárlása, hasznosítása, illetőleg átruházása, de kölcsönök felvétele és különösen a különböző hitellehetőségek is.

Az előzőek értelmében a csatlakozást követően nemzeti jogszabályaink határozzák majd meg, hogy az uniós állampolgárok részére biztosítandó letelepedés szabadsága milyen módon gyakorolható. Ezen szabályok kialakítása során kell olyan „fégeket” beépíteni, melyek megakadályozzák a termőföldek nagy tőkeerővel rendelkező körök által történő spekulációs célú felvásárlását. Ezek a „technikák” az uniós tagországok szinte mindegyikében megtalálhatók. A 15 tagállam közül nem korlátozza a külföldiek tulajdonszerzését Németország, Franciaország, az Egyesült Királyság, Belgium és Luxemburg, a többi tagállam azonban – a Szerződés nemzeti elbánást kikényszerítő követelménye ellenére – megszorítja, vagy kizárja azt.

A külföldiek földvásárlását a belföldiekkel azonos feltételek – állandó letelepedés, a föld személyes művelése, illetve megfelelő agrárképzettség – megléte esetén engedélyezik. A mezőgazdaságilag művelhető területeket állami beavatkozással próbálják a helybéli lakosság tulajdonában tartani. Ma sem általános tehát a liberális földpiac.

A csatlakozást követő időszak hazai földügyi szabályinak kialakítása során vélhetően azoknak az országoknak a példáját követhetjük majd, akik az Unión belül a termőföldek forgalmát és használatát nemzeti jogszabályaikban számos előírással korlátozzák. Így érvényesíthetők lesznek a hazai földbirtok-politika elvei, és – ha hosszabb távon is – kialakítható a nemzeti sajátságainknak és az uniós követelményeknek egyaránt megfelelő birtokszerkezet, valamint megakadályozható a magyar termőföld tömeges külföldi tulajdonba kerülése.

*

A kiragadott példa mellett több más, uniós vonatkozású feladatról is lehetne beszélni. Így többek között elemezni lehetne a MEGPAR alrendszert, mely az agrártámogatások intézményrendszerének nélkülözhetetlen eleme; a Nemzeti Kataszteri Program folytatásának új szemléletét, amely bárki részére, rövid időn belül elérhetővé teszi a közhiteles, számítógépen kezelhető földmérési alaptérképeket; a TAKARNET szolgáltatást és fejlesztési irányait stb. Hogy ezt nem tesszük, annak egyszerű oka van, nevezetesen: a konferenciának más előadói is vannak, akik elől nem szeretnénk elvenni a kenyeret. Szeretnénk azonban hangsúlyozni, hogy a felsorolás nem prioritást tükröz. A nem említett témakörök szintén **kiemelt jelentőséggel bírnak** a (leendő) új uniós tagállam, Magyarország földügyi igazgatása tekintetében.

5. IRODALOM

- 1.) Land Administration Guidelines With Special Reference to Countries in Transition. United Nations Economic and Social Council, Economic Commission for Europe, ECE/HBP/96.
- 2.) *Imrich Horňanský*: Telekkönyv a Szlovák Köztársaságban az Európai Unió felé vezető úton; Geodézia és Kartográfia 1/2003. szám, Budapest
- 3.) *Dr. Prugberger Tamás*: Reflexiók „a termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény 6. §-a nemzetközi és EU jog jegyében” című Fórumhoz; Magyar Jog 1998. 5. szám
- 4.) *Dr. Tanka Endre*: Föld és Elsajátítás (1999)
- 5.) Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet: A földbirtok-politika intézményes továbbfejlesztése (2001) című tanulmány
- 6.) Európai közjog és politika; szerk. *Kende Tamás* Osiris-Századvég, Budapest, 1995
- 7.) *Apagyí Géza–Horváth Gábor–Mihály Szabolcs*: A csatlakozás földügyi háttere, a mezőgazdasági parcella azonosítása (kiadás alatt álló kézirat; Európai Füzetek, Budapest, 2003)